

PASTIRJEVANJE NA STAREM VRHU NEKDAJ

Vse severozahodno pobočje Starega vrha od vrha navzdol do vasi Zapreval, kjer so danes znana smučišča, je bilo do prve vojne en sam velik pašnik osmih kmetov iz vasi Četena Ravan in Zapreval, imenovan Gmajna. Bil je skupna last kmetov, vendar so tudi bajtarji tu imeli pravico napraviti laze, nekake njivice, ki so jih zaradi živine morali dobro ograditi.

Tu se je paslo okrog 60 goved (volov, krav in junic) in do 140 ovac in koštrunov. Pastirji so bili večinoma najeti posli, le včasih sinovi in hčere kmetov iz obeh vasi. Paslo je do 6 volarjev in prav toliko ovčarjev, ker vsak kmet ni imel obojih; ovčarji so bili dečki in deklice do 15. leta, volarji pa fantje (izjemoma tudi dekleta) do 20. leta, torej do vojaščine ali poroke.

Ovčarji so pasli ovce in tudi kakšno kozo najprej po travnikih okrog vasi takoj potem, ko je skopnel sneg. Ko so ženske okrog svetega Jurija (24. aprila) potrebile travnike, se tam ni več smelo pasti in poslej so jih pasli na Gmajni vse do volaškega sejma (sredi oktobra). Potem so jih spet pasli blizu doma, dokler ni padel sneg. Od novega leta do svečnice niso pasli, četudi ni bilo snega, ker je veljalo, da je ovca vsak dan za eno kapljo krvi slabša, če gre iz ovčjaka v tem času.

Volariji so začeli pasti na Gmajni okrog svetega Urbana (25. maja), potem ko je bilo vsejano proso. Past so gonili do javorskega sejma (začetek septembra). Doma so puščali par volov, če je bilo potrebno zaradi voznje, kakšno staro kravo in pa teleta do enega leta. Na paši so večkrat morali nasekati veje črne jelše, ki so jih domači prišli potem iskat z vozom; sesekljane veje so rabili za steljo.

Ovce so odgnali na pašo, ko se je zdanilo, govedo pa po jutranji molži. Vsa pot iz vasi do Gmajne, četrť ure hoje daleč, je morala biti ograjena, da živina ni uhajala. Govedo so pasli le do devetih, saj je potem, ko je pritisnila vročina, samo tiščalo domov. Ovce so z dopoldanske paše prignali nekoliko pozneje. Volar je navadno potem doma kaj vozil, a tudi ovčarju so hitro našli kakšno delo. Okrog štirih popoldne so spet odgnali past najprej ovce, potem pa še govedo in pasli do večerne molže, skoraj do noči. Če se je kakšna žival izgubila, jo je bilo v mraku težko najti, čeprav jih je mnogo imelo zvonce.

Ovčarji so zaslužili do 5, volarji pa do 10 goldinarjev na leto; navadno so dobili še obleko iz domačega platna. Pozimi so ovce krmili v ovčjaku največ z vejami, ki so jih morali nasekati že v poznem poletju. Za govedo pa so pripravili rezanico iz sena in slame. Če so se pastirji izkazali, so včasih dobili za nagrado kakšnega janjčka. Menjavali so se pastirji kot ostali posli o svetem Juriju. Z uvajanjem obveznega šolstva so zlasti ovčarji morali že jeseni, pa tudi pomladi med pašo v šolo, kar je posebno pašo ovc oteževalo in končno pripeljalo do njene ukinitve.

Gmajna tedaj ni bila tako porasla, kakor je danes. Na njej sta bili dve ravnini. Spodnja, Grebljica, je na vrhu vzpetine, kjer danes prirejajo oglarski dan. Tu je bil glavni dostop za živino iz obeh vasi. Tu so pastirji postavili mlaj (navadno za prvi maj), ob mlaj so pa potem celo pomlad zlagali dračje. Iz vasi so celo pripeljali kimpež (vozilo na dveh kolesih), s katerim so vozili hosto k mlaju, ki so jo nasekali pri čiščenju pašnika. Do kresnega večera (23. junija) je nastal včasih velikanski kup dračja, in ko so ga zakurili, kres ni bil viden samo po Poljanski in Selški dolini, ampak skoraj po vsej Gorenjski. Po izročilu so nekoč pastirji ob kresu nespodobno govorili, pa so se nenadno pripodili po ravni črni jezdeci brez glav na črnih konjih in zdrveli naravnost v ogenj, da so leteli ogorki in iskre na vse strani. Pastirji pa so tako tekli domov, da so doma kar popadali in da je zaradi strahu vsak las imel svojo kapljo.

Druga, više ležeča, Goveja ravan je tam, kjer je sedaj postaja sedežnice z brunarico. Tu je bilo nekako središče Gmajne, ker je od tod bila pregledna na vse strani. Zato so se tu pastirji največ zadrževali, tako da je bilo zemljišče vse steptano od njihovih iger. Čeprav so nekateri pastirji imeli za slabo vreme šeprun, nepremočljiv plašč iz lipovega lubja, so si tu postavili še zasilno streho, navadno po vzoru oglarjev s smrekovim lubjem pokrito kočico, za katero je bilo treba postaviti le daljšo, spredaj z dvema palicama podprto soho, vanjo pa so nastlali suhe praproti ali listja. Nekoč so v taki kočici vsi pastirji zaspali in se prebudili šele zvečer, ko so zaskrbljeni ljudje iz vasi že prihajali z laternami gledat, zakaj jih ni od nikoder.

Desno od te ravni je bila dolga Medvedova dolina z najboljšo pašo, namenjeno kravam in volom. Le na jesen so jim pridružili tudi tiste koštrune, ki so jih namenili za zakol, da so se bolje zredili. Pod Medvedovo dolino je bil edini vodni vir cele Gmajne — studenec Vrhovnik, o katerem je v Novicah že v prejšnjem stoletju pisal učeni rojak dr. Gregor Krek, da »kot svitel trak ogromno po kamniti derči dalje šumlja, in mertvo tihoto, ki krog in krog vladuje, vznemirja s svojim šumenjem.«

Še bolj desno pa se v kamniti in sedaj z gozdom porasli vzpetini skrivata dve naravni jami, zato so ta del Gmajne imenovali Na brezni. Niže je Veliko brezno, ki mora biti zelo globoko, saj je komaj slišati, kdaj pade kamen na dno. Ne vem, če so ga jamarji že raziskali. Nekoliko višje je Malo brezno, ki je dostopno. Po položno padajočem rovu pridemo v dvoranico, ki je tudi rabila

Pogled na Stari vrh in Gmajno s Prevala leta 1973. Vidi se Loška koča in poseke za smučarske proge. Foto J. Dolenc

pastirjem za zatočišče ob slabem vremenu. Sledovi so, da so v njej kurili ogenj. Tu so si pripovedovali o divjem možu, ki naj bi po izročilu v davnih časih prebival v tej votlini. Ta mož je lovil pastirje in ujetega tako dolgo žgečkal, da mu je obljubil hlebec kruha. Iz nosa mu je kukala kislja repa; ob lepem vremenu je jokal, ker se je bal dežja; ob grdem pa se je smejal, ker se je veselil lepega vremena. Tega divjega moža je pred več kot sto leti postavil v slovensko književnost že omenjeni Gregor Krek s povestico Divji mož, ki so jo v ponatisu že objavili LR leta 1980.

Gornji del Gmajne je imel slabšo pašo in je bil namenjen ovcam. Če pastirji niso dovolj pazili, se je tja rada priplazila lisica in odnesla janjčka. Vrh Gmajne so imenovali Kot; od tam je čudovit razgled po obeh dolinah in po Gorenjski — ob lepem vremenu je mogoče videti celo vlak na Sorškem polju, Storžič, Stol in Triglav.

Poleg kresa je bil za pastirje važen dan cerkveno proščenje ali sejem na nedeljo pred svetim Jakobom (25. julija). Tedaj so gnali past zelo zgodaj, še v temi, da so pašo lahko končali pred slovesnim cerkvenim opravilom v podružni cerkvi svetega Brice v Četeni Ravni. Pastirji so to jutro celo tekmovali, kdo bo prej prignal na pašo; kdor je prignal zadnji, je bil kurja rit. Vsi pastirji so vpili nad njim: »Lop lop lop — kurja rit!« — Pastirji, posebno volarji, so pa že prejšnji večer šli k dekletom po pušeljce; če niso imeli dekleta, so cvetje rabutali — glavno je bilo, da so se naslednjega dne, ko so šli v cerkvi okoli oltarja k ofru, postavljali s čim večjim in čim lepšim pušeljcem za klobukom. Na sejmsko gostijo so pa bili povabljeni tudi svojci pastirjev in pastiric.

Greblijoča, po lastniku imenovana Košanceva ravan na Gmajni, kjer sedaj prirejajo oglarski dan. Risal J. Dolenc 1947

Svojce so vabili tudi na mali sejem, ki je bil na nedeljo pred svetim Bricem (17. novembra). Takrat so pri vsakem kmetu zaklali 2—3 koštruna, ki so jih prej še opitali s korenjem. Kar je od gostije ostalo mesa, so ga obesili pod strop črne kuhinje, da se je prekadilo. Kot ostali posli so smeli tudi pastirji na Štefanovo (26. decembra) v gostje k svojim domačim. Gospodarji so jim dali kot darilo za svojece prekajenega mesa, klobase in potico. Gostije so trajale dva dni. — Ovčarji so še posebej praznovali dan svete Neže (21. januar), ko je bila v Četeni Ravni maša z darovanjem volne.

Vse živali, ki so jih pasli, so imele imena. Za primer naj zapišem nekaj teh imen (v narečju):

Ovce: Biušca, Bučka, Gajtraža, Lavka, Orjavka, Pikušca, Ruažca, Šmarncica, Zajka, Zaričca...

Koštruni: Bučk, Luajbarčk, Orjaučk, Pitunčk...

Krave: Bavha, Briza, Cika, Kuštrna, Liska, Mavra, Mjeužla, Muza, Pisana, Raužca, Šipka...

Voli: Bajs, Bauh, Biuc, Cik, Girs, Jelèn, Lisc, Murč, Orjavc, Repe...

Obilje časa je pastirje včasih speljalo tudi na krivo pot: na bližnje njive so šli kopat krompir, ki so ga potem pekli, ali pa na češnje poleti in druga sadna drevesa jeseni. Poslušali so zvonove od blizu in daleč ter oponašali njihove glasove, npr.:

Četena Ravan: Čjerfa ubeu, mlik popiu...

Javorje: Ubedn neč nima...

Jarčje Brdo: Čarn kojn, biu kojn...

Malenski Vrh: Pouhn grič pušlčku,
pouhn grič panglčku,
pouhn grič roumarju —
binga bil boum!

Poljane: Binga bonga biu Boštjan,
krave pasu da Polan;
Briza zgubu, Mjeužle ni,
Cika dol po breg leti —
u ret se piš za use tje tri!

Radi so peli pesmi in jih tudi zlagali, seveda le nagajivke, kot npr. najmlajšemu pastirju Tavčarjevemu Blažetu:

Za Mladm varham zagarmi,
Blaže žvina zapodi:
»Le hetima barš damu,
dež se u zdej n zdej usu!«

Zelo radi so prepevali tudi šaljivo pesem:

Sn ja pelu okul hiše,
sn ja prašu, kok se piše.
Neč ni djala,
se j smejala:
»Jest be rada toja bla!«

Sn ja pelu okul štale,
sn ja prašu, kuk bo bale.
Neč ni djala...

Sn ja pelu okul kozouca,
sn ja prašu, če češ udovca.
Neč ni djala...

Peli so še pesmi od Radeckija pa od smrti, ki pride po mlinarja. Najraje pa so se igrali pastirske igre na Goveji ravni. Ob nedeljah so se igram pridružili še drugi otroci iz obeh vasi. Igrali so se:

Kozo krepelati (kôza krepêlat): »Kozo« so pastirji naredili iz trovršne rogovile in jo postavili na »noge« na določeno mesto. Eden izmed pastirjev se je vstopil blizu nje, da jo je postavljaj. Vsi drugi so s skleški v roki šli više v breg in krepelali kozo. Kadar jo je s skleškom kdo zadel in prevrnil, so vsi hiteli pobirat skleške. Tisti, ki je bil pri kozi, se je moral podvizati, da jo je hitro postavil, in če je le mogel, je potem vrgel na tistega, ki se je preveč zamudil s pobiranjem, klobuk ali pa rušo. Če ga je zadel, ga je moral zadeti nadomestiti pri kozi.

Svinjo krepelati (svina krepêlat): Sredi igrišča so izgrebli pastirji jamico, vanjo pa položili leseno kroglo »svinjo«. Pri njej je stal eden pastirjev s kolom v roki in pazil, da mu je ni kdo od ostalih pastirjev s kolom izbil iz jame. Vsi drugi pastirji so imeli 2—3 m proč vsak svojo jamo, v katero je upiral vsak svoj kol. Z njim so skušali izbiti »svinjo« iz jame. Če se je to komu posrečilo, jo je njen varuh moral »ugajnat« (vrniti spet v jamo), kar pa so mu s koli branili. Če je tedaj zadel koga s klobukom ali rušo v trenutku, ko ni imel kola v svoji jami, ga je moral potem zadeti nadomestiti.

Mostati (mûstat): Dva pastirja sta se domenila, kdo bo »angel« in kdo bo »parkelj«. Potem sta si stopila nasproti, se krepko prijela z rokama in tako naredila nekakšen most. Eden od pastirjev je potem zbral ostale pastirje in pastirice ter jih postavil v vrsto; vsak se je oprijel ramen svojega prednjika in tako jih je pripeljal pred most ter spraševal, »most« mu je pa odgovarjal:

- A j kej tardn must?
- Tuk ket skala n kust!
- A žihar grje moja vojska skuz?
- Žihar, če j dost močna!

Potem je »most« dvignil roke toliko, da je »vojska« šla pod mostom, vendar je zadnjemu padel »most« za vrat in ga ujel. Če je ujetnik bil močan, se je mosta lahko otresel in ušel. Če pa ne, se je ujetnik moral odločiti za angela ali parkeljna. Za kogar se je odločil, je potem moral za njegov hrbet. Ko so se tako vsi razdelili na »angelne in parkeljne«, so vlekli na obe strani, da se je izkazalo, kateri so močnejši. Seveda je navadno zmagala tista stran »mostu«, ki je zbrala največ pastirjev.

Mednico tresti (mjédnca trjést): Igralo je navadno 6 pastirjev, ki so na sredo igrišča zasadili v tla velik cilj »mednico« (vejo hruške, slive ali češnje s sadovi). Ostali pa so postavili 4 m stran male cilje, navadno jelševe vejice. Izbrani pastir se je postavil k mednici s klobukom v roki, ostalih 5 pa vsak k svojemu cilju. Na domenjeni znak so vsi stekli k naslednjemu cilju. Varuh mednice se je tedaj prizadeval, da bi s klobukom zadel koga, ki še ni bil pri svojem cilju. Če nikogar ni zadel, je moral klobuk pobirati. Ko je šel od mednice, so se vsi pastirji usuli k njej in z vzklikom: »Mjednca — tres tres tres!« hitro obrali sadeže. Če pa je koga zadel, ga je moral le-ta nadomestiti na straži pri mednici.

Nebeškati (nebjêškat): V tla so zasadili bukovo vejo z 9 koračami. Korače so od spodaj navzgor imenovali: dno pekla, sred pekla, vrh pekla; dno

vic, sred vic, vrh vic; dno nebes, sred nebes, vrh nebes. Potem so si pripravili kljukice iz vejic, za vsakega pastirja po eno. Potem so preklali jelšev cvek in obe polovici metali v zrak. Če sta padli obe polovici tako, da sta bili beli (klani) strani zgoraj, je tisti, ki je metal, lahko obesil svojo kljukico na prvo koračo. Prvič je lahko poizkusil trikrat. Tako so vsi za njim poizkušali po vrsti in nekaterim je uspelo priti na nebeškalico, nekaterim pa ne. Ko je bil spet na vrsti prvi, se je s prve korače pomaknil na drugo, če sta bili spet obe polovici cveka beli. Če je bila bela le ena polovica, je ostal na mestu; če pa nobena, je moral spet z nebeškalice, ker je bilo treba za eno mesto navzdol. Metali so tako dolgo, da je prvi dosegel vrh nebes. Le-ta je potem nebeškalico potresel: čigar kljukica je kljub temu ostala gori, je imel nebesa zagotovljena.

Ruščati (rûšcat): V določeni razdalji od »rušce« (kosa ruše) so dali lesene cveke za vsakega pastirja, potem pa so po vrsti metali nožičko (zaklepni nož) tako, da se je rezilo zasadilo kar se da globoko v tla. Kolikor je šlo rezilo noža v tla, toliko je imel pastir svoj cvek pomakniti proti »rušci«. Zmagal je tisti, ki je prvi dosegel »rušco«.

Mavro skrivati (mâvarca sekrívat): Na tleh, poraščenih s travo, so pastirji začrtali krog s premerom 70 cm. V tem risu so potrgali travo tako, da je bilo videti kot pokošeno. Potem so se odstranili, le izbrani pastir je odtrgal mavro (travuljo) in jo skrtil v rušo, potem pa poklical ostale pastirje, naj jo iščejo. Kdor jo je našel, jo je imel potem pravico spet skriti drugim.

Potepkati (potèpkat): En pastir je mižal ob deblu drevesa, drugi so se skrili za drugimi drevesi. Ko so bili vsi skriti, jih je moral iskati. Skriti so ves čas prežali na to, kdaj se bo iskalec toliko oddaljil, da bodo lahko skočili k njegovemu deblu in ga z roko potepkali z vzklikom: »Potep, potep, potep!« Če je to uspelo, je moral iskalec spet mižati. Če pa je bil iskalec prej pri svojem deblu kot tisti, ki ga je hotel potepkati, ga je moral le-ta nadomestiti.

Cifra-mož (cifra-muž): Izbranemu pastirju je vsak sodelujoči položil na dlan krajcar tako, da je bila »cifra« (številka) zgoraj. Potem je pastir vrgel krajcarje v zrak z besedami:

»Križ kraž, moža pokaž!«

Kolikor krajcarjev je priletelo na tla tako, da je bil »mož« (podoba vladarja) zgoraj, toliko jih je pastir obdržal. Potem se je igra ponovila z drugim pastirjem. Če se je kak krajcar izgubil v travi, je pastir zavil travo z roko in dejal: »Daj krajcar nazaj!« Tako je »hudiču rep zavil«.

Po prvi vojni so Gmajno razparcelirali in pričeli s košnjo. Nekateri so svoj delež delno celo pogozdili, npr. kmet Žganjar iz Zaprevala. Govedo je bilo poslej v večni hlevski ječi, ovčerejo pa so polagoma opustili. Nekoliko je spet zaživela med drugo svetovno vojno in po vojni še v časih »obvezne oddaje«, ko so morali kmetje obvezno oddati tudi nekaj volne. Ko pa je bilo spet na voljo dovolj tekstilnih izdelkov, je ovčereja ponovno zamrla. V zadnjem času so spet prizadevanja za oživitev te koristne panoge.

Viri

Kmetijske in rokodelske Novice 1859.

Informacije Ane Zupanc, »Bajtarske«, Alojzije Štupnikar, »Tavčarjeve«, Katarine Tavčar, »Plazarske« iz Četene Ravni — zapisane leta 1953.